

Absztraktok

Az „eleve adott mítosza”, avagy: mi egy adat a humán tudományokban?

2026. május 18.

MTA Székház

Bakró-Nagy Marianne, az MTA levelező tagja

ELTE HTK Nyelvtudományi Kutatóközpont & Szegedi Tudományegyetem Finnugor Tanszék

Objektív létező-e a nyelvtörténeti adat?

Az előadás célja a nyelvtörténeti adat létrejöttének, létrejötté módozatainak a bemutatása. Miközben a múltbéli nyelvet, nyelvi megnyilatkozásokat éppúgy objektíve létezőként fogja fel, mint a jelen megnyilatkozásait, azoknak lejegyzett változatain alapuló adatok objektív voltát már kétségbe vonja. Ennek okait két tényezőben, a lejegyzett szöveg létrehozásának és a szöveg értelmezésének folyamataiban jelöli meg, azt állítva, hogy egyik sem ismerhető meg kimerítően. A szöveg születését meghatározó folyamatokra, illetve a szöveg empirikus elemzéseire és az ezeken alapuló adatokat létrehozó múltbéli folyamatokra következtetni lehet, ám objektív voltukat igazoló állítások megfogalmazása problematikus. A hangrögzítés megszületésével, illetve a szociolingvisztika módszertanának segítségül hívásával e problémák nem kis hányada kiküszöbölhető, a megelőző évszázadokra, évezredekre azonban érvényes marad a tény, hogy az egykorú valósággal való közvetlen konfrontáció hiányában a történeti adat objektív volta nehezen igazolható. Az előadás a példaként elemzett jelenségeket és adatokat két térben, időben és kutatottságában jelentősen eltérő nyelvből, a manysiból és az angolból meríti.

Dávidházi Péter, az MTA rendes tagja

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóközpont

„Mors certa”?

Petőfi halála mint feltételes adat

Előadásom bevezetésében tisztázom, hogy milyen értelemben, milyen előfeltevésekkel és implikációkkal fogom használni az *adat* terminust; megvizsgálom adat és elbeszélés összefüggéseit, hogy Kerényi Károly mitológiájának egykori módszertani újításához visszatérve és az ő nyomdokain elméleti megfontolásokkal továbblépve kialakítsam az „elbeszélte adat” fogalmát. Ezután mindezek fényében próbálom megvizsgálni a magyar irodalomtudomány, sőt a magyar kultúra egyik legnagyobb jelentőségű és egyúttal legvitatottabb adathalmazát, a Petőfi halálára vonatkozókat, azaz elbeszélésbeli szerepükkel együtt, főként ismeretelméleti szempontból. Végül arra a kérdésre keresek választ, hogy egymást kizáró, de egyaránt csak feltételes adatok esetében minek alapján szokás dönteni, ez hogyan viszonylik a Kertész András és Rákosi Csilla kidolgozta „plauzibilitás modell”-hez, s mi az ilyen adatok ismeretelméleti státusa, főként ha valakinek a haláláról, és éppen Petőfiéről beszélünk.

Debreczeni Attila, az MTA rendes tagja
Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

Textológiai-filológiai adatainkról

Az előadás esettanulmányokra épül, olyan problémák felmutatására, melyekkel eddigi textológiai-filológiai munkáim során szembesültem, s amelyek kapcsán az adat fogalmának határai körbejárhatónak tűnnek. A példákat nemcsak a hagyományos textológiai-filológiai munkából veszem, hanem igyekszem vizsgálni az elektronikus kiadásokban felmerülő mediális problémákat, az elektronikus közeg eredendő követelményeit, melyeket az adatbázisok szerkezeti sajátosságai önmagukban jelentenek.

Fellegi Zsófia, PhD
ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóközpont

Szemantikus adatok, adatterek a (digitális) filológiában

A filológia, természeténél fogva adatvezérelt: magukra a művekre adatként tekint, a tudásmegosztás, az adathálózatok közzététele természetes igénye, a kritikai kiadások készítésének praxisa is erről szól. Az a mediális transzformáció, ahogy a nyomtatott kritikai kiadások jelölőnyelvi átírású dokumentummá alakítják át a kritikai kiadást, a filológiai adat fogalmának és működésének átalakulásával jár. Már önmagában ez a váltás is, ahogy a kiadásokkal nem a papír formájában, hanem digitális interfészekben lépünk kapcsolatba (pl vizualizáció, kereső és lekérdező felületek) is radikális váltást jelent. Előadásomban azonban nem ezt a jelenséget fogom vizsgálni, hanem azt, hogy a szemantikus web technológiája, ami egy egészen speciális adatfelfogást implikál, talán még radikálisabb fordulatot jelent, mind a kritikai kiadások készítésében és a befogadásában, mint a korábbiak.

Földi András, az MTA levelező tagja
ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Újabb adalékok az újkori felelősségfogalom gyökereihez, különös tekintettel a „respondeo” ige használatára a római császári rendeletekben

A „felelősség” jogi, erkölcsi és politikai dimenzióban is alapvető fogalomnak számít, ezért azt hihetnők, hogy ez az absztrakció egyfajta természeti adottságként régtől fogva létezik. Ehhez képest a modern felelősségfogalom csak a XVIII. században alakult ki. Talán még meglepőbb, hogy e fogalom „funkcionális” történetében a ’felel’, ’válaszol’ jelentésű igék sokáig csak csekély szerepet játszottak. A szakirodalomban communis opinióknak számít az a nézet, miszerint a *respondeo* ige a római jog forrásaiban még nem hordozott felelősségi jelentést. A római császári rendeletek szövegét különféle keresőeszközökkel átvizsgálva azonban arra a következtetésre jutottam, hogy a *respondeo* a III. század elejétől időnként egészen közel került a modern felelősségi jelentéshez. E kutatás „melléktermékeként” felfigyeltem a Nov. Theod. 6 (a. 439) szokatlanul antiszociális stílusú kitételeire.

Kovács Imre, az MTA levelező tagja
ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézet

Az „adat” szociológiája

Az előadás a szociológia fogalmai és kutatási gyakorlatai szerint közelít az „eleve adott mítoszához”. A szociológiában egy meghatározás szerint az adat tények, fogalmak vagy instrukciók formalizált módon történő reprezentálása, amely alkalmas emberi vagy automatizált eszközök általi közlésre, értelmezésre vagy feldolgozásra. Az adat valójában a kvantitatív mérés, a kvalitatív megfigyelés és az elméleti fogalmak ideális esetben harmonikus kombinációja, ami alkalmas a társadalom különféle összetettségű jelenségeinek a kifejezésére és megfelelő módszerekkel lehetővé teszi azok problémáinak, kérdéseinek megoldását a kutatás során. Az előadás első része bemutatja azokat a csapdahelyzeteket, amelyek a társadalomkutatási gyakorlatok partikularizációja miatt az adatmeghatározás és -adathasználat során létrejönnek. A második rész az „adat” szociológiája, amely összegzi azokat a diszciplináris, intézményi, kulturális, kommunikatív, strukturális és hatalmi összetevőket, amelyeknek az „adat” használata alávetett.

Lővei Pál, az MTA levelező tagja
ELTE HTK Művészettörténeti Kutatóintézet & „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport

Adatolt kövek – (meg?)követelt adatok. Milyen adatokat hordozhat egy kőfaragvány, és azok mire használhatók?

A múzeumokra vonatkozó szabályok pontosan leírják, hogy a gyűjteményi tárgyakról milyen adatok felvétele szükséges a bejelentés során. A szabályozásnak az a „földhözragadt” célja, hogy az egyes darabok „az idők végezetéig” pontosan és egyértelműen azonosíthatók maradjanak, a kőfaragványok és kőtöredékek esetében – kétszáz év tapasztalatai alapján – korántsem mindig teljesül. A konferencia címében szereplő „eleve adott mítosza” a munkánkban több oldalról sem igaz: még az alapadat sem mindig eleve adott, vagyis ennek feltételezése meglehetősen gyakran mítikus vágykép. A művészet- és építészettörténészek, a régészek kutatómunkája gyakran már abban kimerül, hogy olyan adatok begyűjtését és rekonstruálását végezzék el fáradságos munkával, amelyeknek maguktól értetődően rendelkezésükre kellene állniuk. A középkori épületállomány és berendezésük, valamint éppen a rájuk vonatkozó írott források óriási mérvű pusztulása következtében a kőfaragványok sokszor egyedüli tanúi az egykori állapotoknak, így a legkisebb általuk hordozott adat is komoly értéknek számíthat. Amikor az alapadatok végre rendelkezésre állnak, következhet a már valóban tudományos munkának tekinthető elemzés, például a sírkövek, sírkőtöredékek esetében az adatok – kőanyag, a felirat betűtípusa – statisztikai vizsgálata, a földrajzi, regionális jellegzetességek felismerése.

Németh T. Enikő, az MTA levelező tagja
Szegedi Tudományegyetem BTK Általános Nyelvészeti Tanszék & MTA–SZTE–DE Elméleti
Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoport
Bibok Károly, az MTA doktora
Szegedi Tudományegyetem BTK Szláv Intézet & MTA–SZTE–DE Elméleti Nyelvészeti és
Informatikai Kutatócsoport

Korpusz és intuíció a nyelvészetben

Az előadásban a MedCollect egészségügyi álhírkorpusz munkálatainak tanulságait felhasználva, azt vizsgáljuk, hogy miért van szüksége a nyelvészeti kutatásoknak az intuícóra mint adatforrásra annak ellenére, hogy egyre gigantikusabb méretű korpuszok állnak a kutatók rendelkezésére. Az alábbi három kérdéskört tárgyaljuk. (1) A korpuszok entitásai különböző státuszúak a nyelvhez és nyelvhasználathoz tartozás szempontjából. A grammatikailag helyes és pragmatikailag megfelelő entítások mellett található a korpuszokban grammatikailag hibás, sőt egyáltalán nem lehetséges, valamint pragmatikailag nem adekvát előfordulások. Egyik jelleg sem következik magából a korpuszból, a kutatók intuíciójuk alapján minősítik és veszik figyelembe vagy mellőzik az előfordulásokat a kutatásban. (2) A korpuszvizsgálat eredményeinek értelmezése magában foglalja az intuíción is alapuló értékelési szempontokat. Egy korpuszalapú kutatásban minimum azért, mert eleve adott nyelvi kategóriákról kívánunk információt szerezni az adott korpuszból, egy korpuszvezérelt kutatásban pedig már az maga kérdéses, hogy mire használhatók a korpuszból kinyert információk a nyelv és nyelvhasználat lényegi mozzanatait illetően. (3) A korpuszok annotációs kategóriáit a kutatók hozzák létre intuíciójuk/tudásuk alapján. Az annotáció annál nehezebb, minél távolabb kerülünk az olyan „egyszerűbb” feladatoktól, mint a szófaji/morfológiai címkézés. A szemantikai és pragmatikai címkézés – még alapos kontextuális mérlegelés esetén is – különösen nagy kihívásokat rejteget.

Palkó Gábor, PhD
ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet

A bemenet és a kimenet megbízhatóságának kérdései a nagy nyelvmodellek fejlesztésében és alkalmazásában

A generatív nyelvmodellekre épülő szolgáltatások robbanásszerű elterjedése felmérhetetlen intenzitással és gyorsasággal alakította át a szövegfeldolgozás és szövegalkotás gyakorlatait, a mindennapi praxisokat éppen úgy, mint a tudományosakat. Miközben sokfelől, de különösen a köz- és felsőoktatás diszkurzusából már-már kétségbeesett hangok hallatszanak, amelyek megbízható eszközöket követelnek az emberi és a géppel generált szövegek megkülönböztetésére, a szakmai konszenzus szerint ez lehetetlen. A GPT modellek megjelenése a „Ki a szerző?” – az írás elterjedésével egyidős – kérdésben rejtlő eliminálhatatlan kételyt tovább radikalizálja, amennyiben a szerző fogalmát elgondolhatatlanná teszi a nem-humán aktorok közreműködése nélkül. (Más kérdés, hogy vajon ez nem volt-e már mindig is így?)

Előadásomban a nagy nyelvmodelleket mint szövegeket „befogadó” és „alkotó” aktorokat vizsgálom. Arra keresem a választ, a különféle nyelvmodell-architektúrák a ’word-to-vec’ technológiától egészen a transzformerekig, illetve az azok tanítását megelőző szövegműveletek hogyan befolyásolják a modellek szemantikai terét, illetve milyen praxisok alakultak ki a modellek „megbízhatóságának” mérésére, és hogy valójában ezek a módszerek maguk mennyire „megbízhatóak”. Mindezen kérdéseket a magyar mint kisebb erőforrású, és közben rendkívül gazdag morfológiájú nyelv nyelvtechnológiai összefüggésében fogalmazom meg.

Rákosi Csilla, az MTA doktora

Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézet & MTA–SZTE–DE Elméleti Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoport

Nem döntő kísérletek, avagy a kísérleti adatok bizonytalansága és kezelése a kognitív nyelvészetben

Az „eleve adott mítosza” szerint a világ ’adott’ tényállásokból vagy tényekből áll. Ez a szemléletmód az adatokat bizonyosan igaz, objektíven leírható és szilárd tényekként értelmezi. Ezzel párhuzamosan mind a természettudományok, mind a humán tudományok egy részében megrendült az adatokba vetett bizalom. Az adatforrások és -típusok egymáshoz való viszonya, megbízhatósága, elfogadhatósága a különböző tudományterületeken belül különböző mértékben és módon vált problematikusává. Előadásom a konferencia témájául szolgáló problémakört a nyelvészet egy kiemelten fontos adattípusára, a kísérleti adatokra szűkítve vizsgálja, melyben az „eleve adott mítosza” az „experimentum crucis” ideájaként jelenik meg. Mindenekelőtt azzal az elterjedt felfogással szemben fogok érveket felsorakoztatni, amely szerint a megfelelően végrehajtott kísérletek tökéletesen megbízható, kemény tényeket szolgáltató adatforrások, és a belőlük származó adatok segítségével az elméletek verifikálhatók vagy falszifikálhatók volnának, lehetővé téve az elméletek közötti ellentmondások végleges feloldását.

Rákosi György, PhD

Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézet

A szó fogalma, mint adat

A szó fogalma egyike a nyelvtudomány mindenki által ismert alapvető fogalmainak, és mint olyan, a nyelvről való beszélői tudásunk fontos részét képezi; *vagy legalábbis ezt gondolhatjuk*. A kortárs nyelvelméleti modellek ugyanakkor jellemzően nem definiálják egzakt módon a szó fogalmát, és általában nem is tartják szükségesnek, hogy egy ilyen általános definíciót létrehozzanak. A kivételek egyike Haspelmath (2023), aki viszont maga is elismeri, hogy az általa létrehozott definíció *természetellenes*.

Az előadás egyrészt áttekinti azokat a főbb problémákat, amelyek miatt nehéz általánosan és természetesen ható módon definiálni a szó fogalmát; másrészt megvizsgálja, hogy az interdiszciplináris nyelvészeti területeken és egyéb tudományágakban (mint a filozófia) milyen szófogalommal dolgoznak a gyakorlatban. Végül kitekintünk arra, hogy ezek a részben eltérő megközelítések mennyiben járulhatnak hozzá az intuitív, beszélői szófogalom megbízhatóbb leírásához.

Salvi Giampaolo, az MTA levelező tagja

ELTE BTK Romanisztikai Intézet

A történeti nyelvész adatai

A ránk hagyományozott szövegeken alapuló nyelvészeti kutatások lényegesen több nehézséggel szembesülnek, mint az élő nyelvekkel foglalkozó vizsgálatok. Amellett, hogy az adatmennyiség szükségszerűen korlátozott, minden történeti dokumentum esetében felmerülhet a tanú megbízhatóságának kérdése is, a szándékos hamisításoktól és paródiáktól kezdve egészen az író hiányos nyelvi ismereteiig. Egy szöveg nyelvi jellemzőit továbbá befolyásolhatja

a korábbi hagyomány, a korabeli presztízskód, valamint a beszélt nyelvhez való viszony, így egy adott szöveg szükségképpen több rendszer metszéspontjában helyezkedik el. Ezt az általános problémát tovább súlyosbítják a szöveges közvetítés esetlegességei, illetve a szavak és mondatok pontos jelentésére vonatkozó információk hiánya. Előadásunkban néhány esettanulmány segítségével mutatjuk be, miként lehet e nehézségek egy részét kezelni, és hogyan értelmezhetők megalapozott módon a fennmaradt szövegek nyelvi adatai.

Surányi Balázs, az MTA doktora
ELTE HTK Nyelvtudományi Kutatóközpont

Ítéletek mint adatok a nyelvészetben: Szükséges rossz?

Az elfogadhatósági ítéletnek, mint viselkedéses válasznak a használatát a nyelvelírásban azóta élénk vita övezi, mióta több mint fél évszázaddal ezelőtt az egyén nyelvtudását tárgyaként megjelölő generatív nyelvelmélet keretében a tárgytudományos adatok körén belül kiemelt helyet kapott. Az elfogadhatósági ítéletekkel kapcsolatos komolyan veendő módszertani kritikák többek között megkérdőjelezték ennek az eszköznek a relevanciáját, belső és külső validitását, valamint megbízhatóságát. Az ítéletek mint adatok legfőbb alternatíváját – a nem ítéletekre alapuló nyelvészeti kísérletek mellett – a nagyméretű természetes nyelvi korpuszok jelentik, melyek hasznosságát és előnyeit a nyelvelírásban ma már igen kevesen kérdőjelezzik meg. Az ítéletek azonban – korlátaik mellett – sajátos, sok esetben más adattípus révén nem kiváltható előnyökkel bírnak. Amellett érvelek, hogy ezek miatt az előrevezető utat nem használatuk elvetése, hanem (i) hátrányaik megfelelő ismerete, (ii) ezek kiküszöbölése vagy minél jobb kontrollálása, (iii) kizárólag közvetett bizonyítékként történő értelmezésük és (iv) szükség szerint más típusú adatokkal való kombinálásuk jelenti.

Tolcsvai Nagy Gábor, az MTA rendes tagja
ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék & Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

A világ dolgainak el-nem-rejtettségre emelése adatként: a kutató útja a dolgok végtelenségé és a módszertan végessége között

A nyelv humán fenomén. Ennek fényében a felhívás két említett nézőpontjára vissza kell kérdezni. Van-e nem humán instancia, amely abszolút tárgyilagosan tud a nyelvről mint adott tényállásról nyilatkozatot tenni? A másik oldalról: ha a nyelv humán megismerése „társadalmilag konstruált”, mit értünk ekkor társadalmon?

A nyelvtudomány többféle forrásból szerez adatokat különböző hozzáférési eljárásokkal. Egyik szélső oldalon az egyedi és eseti példákból, személyes vagy csoportkompetenciákhoz kötve. A másik határhelyzet a számítógépes adatbázisban tárolt és a gép által a megadott paraméterek szerint kiválasztott példányok rendkívüli mennyiségű összessége. Ekkor a számítógép síkfelületű működése betűsorok valószínűségi mintázatát azonosítja.

A megismerés korlátozott voltában az ellenőrzött adazonosító és adatgyűjtő eljárások konvergáló alkalmazása és értelmezése lehet eredményes. Ide tartozik az egyéni és közösségi intuíció és introspekció, nyelvelméleti keretek szerint; a korábbi adatbázisok (grammatikák, szótárak) felhasználása ellenőrzéssel, újraértelmezéssel; manuális gyűjtés újból meghatározott nyelvtudományi paraméterekkel; korpuszépítés; adatlekérés meglévő nyelvészeti korpuszokból. Az így egy nyelvi kategória kapcsán kapott adatok összehasonlítása, tulajdonságaik egymáshoz való viszonyaik és közös tartományuk meghatározása vagy körülírása adhat megbízható információt egy nyelvi kategóriáról.

Tuboly Ádám Tamás, PhD

MTA Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport, ELTE HTK Filozófiai Intézet & PTE ÁOK
Magatartástudományi Intézet

Visszahatás, hurokhatás, és a tudományosság értékeinek változásai

Ian Hacking – nemrégiben elhunyt kanadai filozófus – szerint az úgynevezett természeti fajtákat (*tigris, bazalt, arany*) az választja el a társadalmi/humán fajtáktól (*autista, gyermekbántalmazó, pénz*), hogy az előbbiekre nem hatnak a klasszifikációk. A kvarkokat nem érdekli, hogy kvarkoknak nevezzük őket, ellenben egy autista vagy többszörös személyiség számára a diagnózis, a klasszifikáció nem csak a jelen tapasztalatait, hanem a múltbeli események jelentését is felülírhatja (*klasszifikációs visszahatás*). Mi több, mondja Hacking, a társadalmi/humán fajták magukra a klasszifikációra is hatnak (*hurokhatás*), hiszen az emberi viselkedés változását mint mozgó célpontot kell lekövetnie a folyamatosan változó klasszifikációnak.

Előadásomban azt szeretném megvizsgálni, hogy amennyiben a „tudományosság” definíciójában felmerülő értékeket (*neutralitás, objektivitás, értékmentesség*) társadalmi fajtáknak tekintjük, akkor miképp értelmezhetjük a szélsőséges realizmus és a radikális konstruktivizmus egymást váltó tudományképei iránti elköteleződéseinket.